

MUSTAFA DURAK
BİRİNCİ DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ERZURUM
MİLLETVEKİLİ

Arş.Gör. Erol KÜRKCÜOĞLU*

Mustafa Durak Bey'in Türk siyasi hayatındaki yerini tanıtmak, anlatmak ve onu çeşitli yönleriyle gelecek kuşaklara aktarmak benim için gerçekten zevkli bir çalışma olmuştur. Onun dünyaya gözlerini açtığı 1876 Türkiyesinde, Türk insanının kendi öz topraklarında millet olarak var olma hakkı (1878 Berlin Andlaşmasıyla) yavaş yavaş elinden alınmakta idi. İkinci meşrutiyet dönemi onun gençlik dönemidir. Bu karışık, siyasi çalkantılar içinde Mustafa Durak Bey kendini Sinop zindanlarında bulur. Milli Mücadele onun en verimli dönemidir. Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan 19 Mart Genelgesi ile vatan için davet edildiği safta o da yerini alır ve Erzurum mebusu olarak meclise katılır. Mecliste mensup olduğu milletin meselelerine sahip, idealist, milli meselelere vakıf bir vatan evladı olarak Milli Mücadelede renk katar. Sık sık meclis kürsüsünden uğruna ölmeyi hak bildiği vatan, millet ve istiklal mefhumlarını dile getirir. Tek başına Meclisin Kayseri'ye nakline karşı çıkar ve vatan acısıyla bu milli meseleyi de Türk devleti lehine çözümler. Bu araştırmam sırasında üzüldüğüm tek nokta ise çeşitli vasıfları ile Türk tarihine mal olmuş devlete, millete ve hakka hizmeti hayatı boyunca kendine ideal olarak kabul etmiş bu devlet adamımızın, Türk büyüğümüzün hakkında muhtelif ansiklopedilerde bilgi verilmemiş olmasıdır. Bu, gerçekten ilim dünyası için vefasızlık örneğidir.

MUSTAFA DURAK BEY'İN HAYAT HİKAYESİ

Mustafa Durak Bey , Erzurum'un Mahallebaşı Semtinin Veyisefendi mahallesi nden Hacı Ahmed Efendi'nin tek oğlu olarak, 1876 yılında doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Durak Bey, çevresinde vakur hareketleri, ağır başlığı, cesareti ve

---

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

milli meselelere vakıf olması ile dikkatleri üzerinde toplamıştır. Durak Bey'in gençlik yılları Osmanlı devletinin en buhranlı dönemine rastlar. Bu yıllar içinde o, milletin ızdıraplarına, dertlerine, yokluklarına çare aradı. Bilhassa Ermeni Taşnak komitacılarına karşı verdiği mücadele onun halk arasında sevilmesine ve sayılmasına zemin hazırladı. O tarihlerde Erzurum'da genel siyasi ve iktisadi manzara şöyledir:

Halk arasında 93 harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra, Rus ordularının tahribatından dolayı şehirde ve köylerde toplanan dul ve yetimler devletten yardım beklemektedir. Ayrıca Berlin (1878) Andlaşması yüzünden Elviye-i Selase'den gelmiş bulunan muhacirler bakımsız ve perişan bir haldedir. Süregelen harpler yüzünden zaten zor geçinen ahalinin geçim sıkıntısı had safhaya varmıştır. Ağır kış şartları yapılacak yardımların ulaşmasına da engel teşkil etmiştir. Bunlara ilaveten tahkimat namı ile halk nakden ve bedenen Erzurum istihkamlarında mesai sarfederek iyice yoksul kalmıştır. Bir yandan da emperyalist devletlerin piyonu olarak kullanılan ermeni Taşnak ve Hınçak çeteleri bölge halkı üzerinde ağır bir baskı oluşturmuştur. Bu zorluklar yaşanırken 1317(1901) de meydana gelen deprem, kışın şiddetli günlerinde bile, halkın baraka ve çadırlarda güç şartlarda yaşamalarına, salgın hastalıkların yayılmasına sebep oldu. Toplu ölümler Yıldız Sarayı'nın dikkatini çekti. İstanbul'dan gönderilen sağlık ekipleri bile salgın hastalıkları önlemede çaresiz kaldı. Osmanlı hükümeti bu tarihlerde mali kaynak olarak yeni bir vergi konulmasına karar verdi. Vergi-i şahsi ve hayvanat-ı ehliyye adı altında toplanacak bu vergi Erzurum halkı üzerinde büyük bir mali yük getirmişti. Bu vergi Erzurum'da tahsil edilirken Ziraat Bankası müdürü Uzun Osman başkanlığındaki komisyon işi ifrata vardırmıştı. İşte Erzurumlular vergiden, kötü idareden, su-i istimallerden bıkarak 14 Mart 1906 günü Tebrizkapısı'ndaki Tophaneli Hanında Samkran Oğlu Hacı Akif Ağa'nın daveti ile bir toplantı yaptılar (Erzurum İsyanı). Toplantıya Hacı Akif Ağa, Hacı Sabri Ağa, Kavutların Hacı Hafız, Mezararkalı Mevlüt, Gez Mahalleli Mesçi Yusuf, Mahallebaşı'ndan Marangoz Ahmet, Marancı Tevfik, **Mustafa Durak Bey**, Deremahallesi'nden Mehmet katıldı. Sekizi subay olmak üzere otuz kişi Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ettiler. Bu yemin iki kelimededen oluşmaktaydı : "Ölünceye kadar" Bu hareket tarihte Erzurum halkının yüksek ahlakının bir kanıtıdır.

Halkın ızdırabına tercüman olmaktan başka gayeleri olmayan bu insanlar tutuklandılar. Günlerce süren sorgulamalar sırasında tabanlarına kızdırılmış şiş batırılarak işkencenin en korkuncunu gördüler. O günlerde kurulan fevkalade mahkeme karşısına çıkarılmışlar ve bu mahkeme haklarında idam kararı vermiş, o gün tatbik edilmekte olan bir usul olarak cezaları yüz bir sene müebbed kürek cezasına çevrilerek elleri kelepçeli, ayakları zincirli olarak Sinop kalesine gönderilmişlerdir.¹

Orhan Türkdöğün, Erzurum isyanında yer alan bazı kişilerin daha sonraki yıllarda "Vilayet-i Şarkıyye Mûdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" Erzurum şubesinin kuruluşunda görev almaları ve gerek Milli mücadele yıllarında gerek daha sonra milletvekili, belediye başkanı (Durak Sakarya'yı kastediyor) gibi üst düzey makamlarında bulunmaları da Erzurum olaylarında ittihatçıların rolünün sanılandan fazla olduğunu düşündürmektedir.²

Bu isyanı hazırlayanlar memleketin diğer hürriyetçi mıntıkaları ile işbirliği yapmak ve müşterek faaliyete geçmek imkanını bulabilselerdi, belki de meşrutiyetin ilanına o tarihte yol açılır ve bilahere vücut bulan Selanik politikacılarının inhisar siyasetine mahal kalmazdı.³

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle zindandan çıkarılan Mustafa Durak ve arkadaşları Erzurum'a dönerken Trabzon ve Gümüşhane halkı tarafından alkışlandılar. Mustafa Durak hiçbir devirde ve şartta inkılabı olan sadakatinden taviz vermedi. "Neme lazım, neme gerek dememeye" yemin eden Durak Bey ve arkadaşları bu isyanla bölgede haksızlıklara, kötü idareye, baskıya dur demişlerdir.⁴

Bu arada Ermeni komitacıları, bir yandan Şark vilayetlerinde Türklere karşı kıyam hareketi düzenlerken, diğer taraftan da Taşnak Cemiyeti tarafından (iğrenç emellerini daha

¹ Kemal Mühürdaroğlu (Durak Bey'in eniştesi)'nin bize özel olarak gönderdiği 23 Ekim 1989 Tarihli mektuptan.

Bkz: Mehmed Nusret Efendi, Tarihçe-i Erzurum yahut Hemşerilere Armağan, İst. 1338, s. 60-71.

² Tarih ve Toplum, V (198) s.122.

³ Ahmet Bedevi Kuran, İnkılab Tarihimiz ve Jön Türkler, İst. 1948. s. 221

⁴ Kazım Yurdalan Anlatıyor, Milletın Sesi Gazetesi, 2 Ekim 1986

rahat tatbik etmek için) **HARAÇ** isimli bir gazete de yayınlamışlardır. Bunun üzerine basın yoluyla Ermenilerle mücadele etmek için Durak Bey, 1 Aralık 1908 tarihinde Erzurum'da **HADİKATÜ'L- AHRAR** adlı yarı resmî bir gazete çıkarmaya başladı⁵.

Mustafa Durak Bey , II. Meşrutiyet sonrası Selanik Hukuk Mektebi'nin emniyet bölümünü okuduktan sonra başkomiser olarak Erzurum'a gelmiş, ardından Adana polis müdürlüğüne atanmıştır. Daha sonra Ankara polis müdürlüğü görevine getirilmiştir. Bu görevinden istifa ederek siyasi hayata atılmış I. Büyük Millet Meclisi'ne Erzurum'dan mebus seçilmiştir⁶.

Mustafa Durak Bey , Türk tarihine idealistler meclisi olarak adını yazdıran I. Büyük Millet Meclisi'nin renkli simalarından biridir. Meclis'te Türk devletini ilgilendiren hayati önemi haiz konularda Mustafa Durak Bey 'i milletin kürsüsünde dinlemek mebuslar için gerçekten büyük bir zevkti.

Kendi ifadesiyle kendini şöyle tanımlamaktadır: " Ne çare ki vatan acısını duyduğum için bütün sözleri vatan hissiyle söylemek mecburiyetindeyim⁷.

Mustafa Durak Bey , Milli Mücadele boyunca Mustafa Kemal'a sadakatle bağlı kalmış ve onunla kader ve gönül birliği tesis etmiştir. Kesinlikle meclis içinde muhalefet olarak kurulan ikinci grubun içinde yer almamıştır⁸.

"Ben grup mebusu değil vatan mebusuyum"⁹ diyerek tarafsız bir mebus olduğunu çok açık bir şekilde ifade etmiştir.

Şark cephesi kumandanı Kazım Karabekir'in 3 Nisan 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal'a gönderdiği telgrafta "Durak Bey'den başka mebuslara karşı Erzurum'da itimat kalmadığını " bildirmektedir¹⁰. Gerçekten de tarihte Erzurumlu onun mebus olarak belediye başkanı olarak hizmetlerini dün olduğu gibi bugün de takdir etmektedir.

⁵ K.Alyanak, "1866'dan Bugüne Erzurumda Basın, Tarih Yolunda Erzurum Sayı : 19, (1989). s.30

⁶ Kemal Alyanak, 34 Belediye Başkanının Hizmetleri, Eserleri ve Hatıraları, Milletın Sesi Gazetesi, 25 Eylül 1986, s.3.

⁷ Gizli Celse Zabıtları (Kıs. GCZ) 6.3.1339, IV, s. 156

⁸ Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru, Ank. 1971,s.408-409

⁹ GCZ. IV, s. 156

¹⁰ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, İst. 1988, s. 894

Mustafa Durak Bey , 20 Kasım 1922 tarihinde de Türkiye Büyük Millet Meclisinde kura ile seçilerek onbeş arkadaşı ile birlikte, halife Abdulmecit Hazretlerine mübarek emanetleri teslim etmek ve halifeyi Büyük Millet Meclisi adına tebrik etmek üzere İstanbul'a gitmiştir¹¹. (İstanbul'daki biat törenleri ile ilgili resimler ilk defa bu makalede tarafımdan yayınlanmaktadır).

II. Lozan görüşmeleri öncesinde Mustafa Durak Bey, mecliste milletin kürsüsünde Misak-ı Milli sınırlarını şöyle tesbit ediyordu:

"Bendeniz bugün harbin Çanakkalesini ne kadar mühim görüyorsam, Türkiye için Erzurum'u, Kars'ı nasıl mühim görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum"¹² ifadesiyle o tarihlerde Misak-ı Milli sınırlarını kendine has millî duygularıyla çizmiştir.

I. Büyük Millet Meclisi sonunda adaylığını koymadığı gibi bütün mebusların da seçimlere katılmayarak meclisi denetleme görevinde bulunmasını önermiştir. Bu arada Mesure Hanım'la evlenen Durak Bey'in çocuğu olmadığından yeğeni Selahaddin Bey'in kızı rahmetli Meliha Mühürdaroğlu (Kemal Mühürdaroğlu Beyefendi'nin eşi) yanına alarak evlatlık olarak büyütüştür. Savaştan sonra Kars valiliği de yapan Durak Bey, bu arada serbest ticaretle de uğraşmıştır. Durak Bey'i 1933-1935 yılları arasında Erzurum Belediye Başkanı olarak görüyoruz. O, Belediye başkanlığını da "VATAN GÖREVİ" olarak kabul edip Erzurumlulara hizmeti hakka hizmet olarak kabul etmiştir. Bugün Erzurumlular onun belediye başkanlığı döneminde kendi malî imkanları ile düşkünlere, yetimlere ve dullara yardım ettiğini ifade ederler. Yine başkanlığı döneminde kendi parası ile millet bahçesi denilen yerde kımsesiz ve yetim çocukları sünnet ettirdiğini anlatmaktadırlar. Durak Bey, Atatürk'ün isteği ve çevresinin ısrarı ile 5 ve 6. dönemlerde Gümüşhane'den mebus seçilerek tekrar siyasi hayata atılmıştır¹³.

¹¹ Zabıt Ceridesi 20 Kasım 1922, XXV. cilt, s. 17

¹² CCZ., 6. 3. 1339, IV, s. 150-159.

Bu görüşmeler sırasında Mustafa Durak Bey , II. Lozan görüşmelerine İsmet Paşa'nın gitmesini istememiştir. Ayrıca Lord Gurzon'un Fransızca bildiği halde tercümanı vasıtasıyla İngilizce konuşması üzerine Durak Bey " Lord Gurzon işittiğimize göre konferansta bir kelime dahi Fransızca konuşmamıştır. Fransızca biliyor fakat konuşmamıştır. Çünkü ben İngilizim diyor. İngiliz olduğumu göstereceğim, diyor. Bendeniz konferansa gitmiş olsaydım; bu çizmemle, bu kalpağımla Türkçe konuşarak Türklüğü, bir Türk olarak temsil ederdim"

¹³ Milletın Sesi Gazetesi, Erzurum, 25 Eylül 1986. s.4.

Bu mecliste engin tecrübesi, liyakatli devlet adamlığı vasfı ile seçtiği bütçe komisyonunda¹⁴ önemli hizmetler yapmıştır.

Bu vatan-millet evladı Osman Bey'e, Emir Sultan'a komşu olmak payesine erişerek 21 Ekim 1942 günü 66 yaşında Bursa'da vefat etmiştir.

Sakarya mucizesinin hatıralarını ruhunada yaşatanlar Durak Bey'in Sakarya soyadını onun meşru hakkı olduğunu itiraf eylemekte terüddüd etmediler. Durak Sakarya'nın ölüm haberini 22 Ekim 1942 tarihli Bursa Vilayet Gazetesi¹⁵ şöyle vermektedir:

"Mısafireten şehrimizde bulunan Gümüşhane, mebusu Durak Sakarya kalb sekteşinden ölmüştür. Cenazesi dün öğleden sonra Çekirge'deki askeri hastaneden kaldırılmış ve namazı Ulu Cami'de kılınmıştır. Tabut Bursalıların ihtiram elleri üstünde Emir Sultan'a götürülmüştür.

Bando matem havası çalıyor, önde polis ve belediye zabıtasından müteşekkil birer müfreze ellerinde Büyük Millet Meclisi ile Vilayet ve belediyenin gönderdiği çelenkler olduğu halde ağır ağır önden gidiyor, kalabalık bir cemaat de cenazeyi adım adım takip ediyordu.

Orgeneral Salih Omurtak, Vali Muavini, parti, vilayet ve belediye reisleri merhumun ailesi bu kalabalık arasında bulunuyorlardı. Defni müteakip Belediye reisimiz Sadık Tahsin Arsal söylediği veciz bir hitabesi ile merhumun meziyetlerinden bahsetmiş "Tarih olan adı gibi kendisi de fedakar bir memleket evladı olan Durak Sakarya'yı Bursa ebediyete kadar saklayacak, bekçiliğini yapacaktır" demiş Tanrı'dan merhuma bol rahmetler, aziz milli şefimiz de , Büyük Millet Meclisine ve ailesi efradına başsağlığı tükenmez sıhhat ve uzun ömürler temenni etmiştir."

Bir zamanların müebbed mahkûmunun Bursa'da devlet töreni ile toprağa verilmesi Türk insanının vefa duygusunun, kadirşinaslığının en güzel örneğidir.

MUSTAFA DURAK BEY'İN BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE YAPTIĞI TARİHİMİZE MAL OLMUŞ ÖNEMLİ KONUŞMALARI

1. Sakarya Savaşı Öncesi Meclis'in Kayseri'ye Nakli Hakkındaki Konuşması:

¹⁴ Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1935, cilt 1, s. 271.

¹⁵ Bursa Vilayet Gazetesi, 22 Ekim 1942, s.4.

Samet Aġaoġlu "Kuva-yı Milliye Ruhu" adlı eserinde Durak Bey için Őu ifadeyi kullanmaktadır: "Erzurum Mebusu Durak Bey, Birinci Büyük Millet Meclisi tarihine çok karanlık bir günün hatırası ile baġlıdır" Türk tarihinin ender karanlık günlerinden biri ve Aġaoġlu'nun kasdettiġi gün Ordunun Polatlı önlerine kadar ekildiġi andı. Avrupalı emperyalist devletlerin uŐaġı olan Yunanlılar sözde megola-idealarını gerçekleŐtirmek için İngilizlerin de yardımları sonunda Polatlı yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Hayal aleminde gezen Yunun kralı Kostantin'in "EskiŐehir'de çayınızı içtik, Ankara'da kanınızı ieceġiz"¹⁶ Őeklindeki sözlerine, Türk ordularının BaŐkumandanı Mustafa Kemal Sakarya vadisinde gerekli cevabı vermiŐtir.

Ordunun Sakarya boylarına çekilmesi ve Ankara'dan top seslerinin duyulması üzerine hükümet Meclisin Kayseri'ye taŐınmasını kabul ederek meseleyi gzli oturumda meclise bildirmiŐtir. Karar hemen verilmek üzeredir. Bu sırada Erzurum mebusu Durak Bey, kürsüye çıkar ve o kendine has milli heyecanı ile :

"ArkadaŐlar, nereye gidiyoruz? DüŐman bizi burada kendisini yenmek için tedbir ararken bulmalıdır"¹⁷

Mustafa Durak; Türk milletinn millet olarak var olma hakkının tkendiġini kabul etmiyordu. O, muhacirliġin elemii, istilanın sıkıntılarını, ermeni zulmünün ızdırabını yaŐamıŐ tarihi ve Şanlı vatanımızın bir köŐesi olan Erzurumumuz'un güzide bir evladı idi. Mustafa Durak; en karanlık günlerde bir kaç kelime ile sarsılmak üzere olan milli imanı canlandırmıŐ, Sakarya Yunan'a ve megola-ideasına mezar olmuştur. Kendisi de bizzat savaŐa katılmıŐ ve Sakarya soyadını alarak Türk milletinn tarihi varlıġı içinde yerini almıştır.

1981 yılında vatani görevimi yaptığım sırada Polatlı'da Sakarya Őehitliġini ziyaret ettim. Őehitlikte bu manevi havayı teneffüs ederken, savaŐ bazı ayrıntıları ile zihnimde Őekillenmeye başladı. Mustafa Kemal Sakarya için "Sakarya melhame-i kbrası (Sakarya kan seli) dediġi bu ölüm kalın savaŐında, Trkn millet olarak var olma savaŐının ne zor Őartlar altında zafere dnŐtġnr düŐünmeye başladı. Bu arada "ordu Şehir bekçisi deġil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini

¹⁶ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Ankara, II, s. 201

¹⁷ Samet Aġaoġlu, Kuva-yı Milliye Ruhu, Ankara, 1964, s. 222

yapar" diyen Durak Bey'in sözleri ile Sakrya tarih sayfalarımıza ilham oluyordu.

Durak Bey'in konuşmasını aynen aşağıya alıyoruz:

"Efendiler ! Dün ben aşağıya inmemiştim. Bağlara tuhaf tuhaf haber geldi: "İşte Mecliste toplandılar; karar almışlar, meclis kaçıyormuş, mebuslar kaçıyormuş" gibi tuhaf tuhaf sözler işittim. Şehre geldim; bir çok yerlerle temas ettim. Maneviyatları gerçekten kırıktır. Bendeniz böyle demiyorum, bendeniz diyorum ki: ordu kendine serbest bir program çizsin; biz müdahale etmeyelim. Ordu şehir bekçisi değil, ordu istiklâl bekçisidir. Nerede canı isterse orada harbini yapar.

İkinci meseleye gelince: Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir. Yalnız, hükümet bir program çizmeli ve bize söylemeli. Halkı serbest bırakmalı, aileleri serbest bırakmalı. Ne varsa hepsi gitsin. Biz bugün burada öleceğiz. Tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi azaları birer tüfek alsınlar, top patlayıncaya kadar burada kalsınlar. Meclisin buradan gitmesi bütün milletin kuvve-i maneviyesini kırar.

Biz burada azim davaya başladığımız gün elimizde ne böyle bir ordu ve ne böyle bir silah vardı. Bugün pek kuvvetli bulunuyoruz. Çünkü karşımızda azametkâr kuvvetli bir ordumuz mevcuttur. Biz hakikaten ordumuzu kademe kademe harp ettirirsek yüzde seksen, doksan ihtimal ile galip geleceğimizi ümit ediyorum. Bana göre vekiller heyetinin verdiği bu karar yanlıştır. Meclisin geri çekildiği duyulursa ordunun kuvve-i maneviyesi kırılır.

Sonra efendiler ! rica ederim, hiç telaş göstermeyelim, heyecana düşmeyelim. Çünkü millet bizi ciddiyetle takip ediyor. Millet yüzümüze bakıyor. Eğer bizde bir telaş ve heyecan görürse herkesin kuvve-i maneviyesi kaybolur. Millete biz heyecan vermeyelim, metin olalım. Ölürsek ölürüz. Yedi sene içinde milyonlarca insan telef ettik. Biz o milyonlarca insandan büyük değiliz. Biz de feda olalım. Hükümet tedbirini alsın; programını çizsin. İcabında Kayseriye'mi, Kırşehir'e mi göndermek lazım geliyor, nereye göndermek lazım geliyorsa ve gidecek bir şehir varsa yavaş yavaş gitsin. Büyük Millet Meclisi azalarının karargah buradan çıkıncaya kadar buradan çıkması doğru değildir. Sonra bugüne kadar yaptığımız şeyler heba olur, herşey batır gider"¹⁸

Meclis'in Kayseriye nakli meselesi o gün kesin bir sonuca

¹⁸ GCZ, 23.7.1337, II, s. 103-104

bağlanmamıştır. Aynı konu meclisin 22 Ağustos 1921 günkü gizli oturumunda tekrar ele alınır. Bu oturumda Müdafaa-ı Milliye Vekili Fevzi Paşa meclisin Kayseri'ye nakli konusunun ısrarla kabul edilmesini ister. Mecliste de Fevzi Paşa'nın düşüncelerini tasvip eden mebuslar çoğunlukta idi. Meclis'in kesinlik kazanmış bu kararı üzerine Mustafa Durak Bey memleket sevdası ile mebusları ikna etmek için yeniden söz alır:

"Efendim ; zannediyorum ki biz tehlikeli oyuna giriyoruz. Bu bizim için çok tehlikelidir. Herşeyi üzerimize almayalım. Bize lazım olan bir şey vardır. Kontrol vazifesini yerine getirmek. Kendileri kaçıyor dedirtmeyelim. Düşmanı aciz bırakmak için ne lazımsa yapılmalıdır. Bu heyet bunu düşünmelidir.¹⁹

Bu sözler bir ruh fırtınası koparmış ve meclis yerinde kalmıştır. Millî mücadele tarihinde Mustafa Durak Bey'i genç kuşaklara anlatırken "Meclisin Kayseriye naklini tek başına durduran mebus" ifadesiyle millî sevdadan nasibini almış , kuva-yı milliyeci olarak anlatmak gerekir.

2. Mustafa Durak Bey'in 1 Nisan 1923 tarihinde "20 Ocak 1920 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Madde-yl Münferide'sinin²⁰ ilgasına dair kanun" Hakkındaki Konuşması:

"Efendiler, bugün millet ve memleket tüm dünya görecektir ki, Büyük Millet Meclisi'nde sandalye ve mevki harisi kimse yoktur.. Yalnız vatan harisleri vardır. Efendiler; biz buruya geldiğimiz gün, memleketimiz hemen hemen parçalanmış, kimsede ümit yok, kimse memlekette kurtuluştan ümit beklemiyordu. Fakat büyük millet, bu tarihi azım olan millet, bu şanlı millet o parçalanmış ve herkesin gözünü diktiği ve memleketi parça parça etmek isteyenlerin dersini vererek ne harikalar vücuda getirmiştir. Efendiler; evet bugün biz bu kanunu kabul etmekle en büyük bir adım atmış oluyoruz ve millete diyoruz ki, ey millet ! siz bizi bir vazife ile görevlendirdiniz. Evet, gittik vazifemizi ifa ettik, düşmanı toprağımızdan çıkardık. İstiklal bayrağımız dalgalanıyor. Hiç kimse bizim memleketimize yan bakamayacak. Bakanların yine gözünü

¹⁹ GCZ, 1 Nisan 1923, II, s. 223

²⁰ Düstur, 3. tertip, Kanun no: 85, I, s. 199

Madde-ı Münferide'ye göre bu Meclis kesin olarak amaca varıncaya kadar yani barış yapılıncaya kadar yasama ve yürütme yetkisini kullanacaktır.

çıkarcacağız. Fakat bazı zaman gelmiştir ki; arkadaşlarımızın buyurduğu gibi aramızda ufak tefek kanaat mücadeleleri meydana gelmiştir. Fakat vatan mücadelesinde hepimiz biriz. Vatan mücadelesinde muhalefet yoktur. Yoktur ve olamaz. Buna bütün dünya vakıf olsun, vatan mücadelesinde hepimiz biriz.

Efendiler ! çok mühim bir karar kabul ediyoruz.. Bendeniz diyorum ki, hatta daha ilerisine gideceğim, eğer imkân olsa, bilmiyorum ne dereceye kadar imkan vardır? Büyük Millet Meclisi bugün bu kararı kabul etmekle beraber hiçbir fert, hiçbir arkadaş adaylığını koymasın. Bu millet tarihinde çok büyük evlatlar çıkarmıştır. İşte çıkardığı bu evlatları, gitsinler, memleketlerinde otursunlar, buraya gönderecekleri evlatlarına , kardeşlerine baksınlar, eğer onlar memleketin menfaatına bizim kadar çalışmıyorlarsa ,ye çalışmazlarsa yine tekrar gelsinler, vazifelerini ifa etsinler. Eğer buna imkan varsa ilk adım atan bendenizim. Bu benim kanaatimdir, ben bunu bugün söylemiyorum. Meclis-i alinin koridorlarında yüzlerce defa tekrar etmişim. Fakat her şeyden önce memleketin menfaatini düşünmek lazımdır."²¹

3. Mustafa Durak Bey'in Meclis'in 1 Nisan 1923 Tarihinde Seçim Kararı Almasını Müteakip Mebusların Uzun Bir Süre Tatil Girmek İstemeleri Üzerine Yaptığı Konuşma

Büyük Millet Meclisi'nin 5 Nisan 1923 tarihli oturumunda mebusların çoğunluğu ramazan ve bayram münasebetiyle uzun bir tatil istemekteydiler. Bilindiği gibi bu meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı almıştır. Mebusların amaçları bu tatil dolayısıyla seçim bölgelerinde yeni yapılacak seçim için çalışmaktır. Fakat bu meclis 1921 Anayasası ile güçler birliğini (konvansiyonel sistem) üzerinde toplamaktadır. Meclis hükümeti sistemini benimseyen ve kabul eden bu meclisin en önemli görevi de yeni meclis acılıncaya kadar hükümeti denetlemek ve kontrol etmektir. Üstelik bu tarihte Lozan Barış görüşmeleri de devam etmektedir. Lozan'a gidecek heyete Misak-ı Milli doğrultusunda ermeni meselesi, kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Türk-Yunan anlaşmazlığı gibi milli meseleleri çözmesi için yetki veren meclis de Birinci Büyük Millet Meclisi'dir. İşte bu milli gerçekleri gören millet evladı Mustafa Durak Bey bu konudaki samimi düşüncelerini meclisin kürsüsünden şöyle ifade etmektedir:

²¹ Zabıt Ceridesi, 1.4.1339, XXVIII, s. 288-289

"Efendiler, arkadaşlarımızın hepsinin gerek kanunen üç ay izin ve gerek yüksek meclisimizin tekrar milletin umumi reyine müracaatından dolayı seçim bölgelerine giderek kendilerini mebus seçtirmek için çalışmalarını tabii bir hak ise de, buna hiç kimsenin bir diyeceği yoktur, bir tabii haktır. Fakat efendiler, bundan daha mühim bir vazife vardır. O da vatandır. Vazifeden üstün dünyada hiç bir şey yoktur. Millet bizi buraya gönderdiği vakit dememiştir ki, tatil ediniz, gelin yine nefsiniz için çalışın, mebus olun. Hayır bize dedi ki, gidin, orada çalışın, oturun. Ne vakit meclisiniz başka bir şekilde girerse yani yeniden bir seçim yapılırsa ilk gelecek vekillerinize o vakit sandalyelerinizi terk ediniz, geliniz.

Dıvan-ı rıyasetin bu kararına göre mecliste çoğunluk kalmayacak ve Büyük Millet Meclisi toplantılarını yapamayacaktır. Teşkilat-ı Esasiye kanununun bir maddesi bize şöyle emrediyor, diyor ki; Büyük Millet Meclisi toplanır. Memleketi idare eder. Bu toplantılarını sürekli olarak yeni meclis seçilinceye kadar devam eder ve yeni meclis geldiği zaman devir ve teslim eder.

Efendiler, üç seneden beri tarihe harikalar kaydeden meclis acaba böyle üç ay tatil yapmak suretiyle seçim bölgesine gitmek için bu tarihe altın kalemle yazdığını silecek midir? Bu tarihini lekeleyecek midir?

Efendiler, ben tarihi vazifemi ifa ediyorum. Buraya ölmek için geldik. kurtulduk. Çok şükür Cenab-ı Hakka ki bugün yaşıyoruz ve inşallah milletin birliği sayesinde daha çok yaşayacağız. İyi düşünelim,, eğer böyle bir karar verirsek üç ay zarfında meclis toplanma imkanı bulamaz. Biz bugün sulh ve harp karşısında bulunuyoruz. Millet Meclisinin toplanması evvelce vacipse, sünnetse, bugün farzdır. Efendiler; Büyük Millet Meclisi hiç bir dakika hiç bir saat çalışmalarına ara veremez. Eskiden saltanat fasılalarını görürdük, işitirdik, tarihlerde okurduk. Fakat efendiler; millet fasılası yoktur ve olamaz. Ben seçim bölgeme gitmem beni seçim bölgem tanır. Benim gideceğim gün iskemlemi haleflerime terkedeceğim gündür. Ben seçim bölgeme beni mebus yapın diye merhamet dilenmeyeceğim. Efendiler, bizim yalnız bir vazifemiz vardır. O da şudur:

Büyük Millet Meclisi'ni, o hakimiyet-i milliyeyi ve o birliği yaşatmaktır."²²

²² Zabıt Ceridesi, 5.4.1339, XXVIII, s. 356-365

4. Şark Vilâyetleri Seyahatinden Dönen Mustafa Durak Bey'in Bölge Üzerinde Oynanmak İstenen Sıyasî Entrikalar Hakkında Yaptığı Konuşma

"1920 yılının Ekim ve Kasım aylarında önemli olaylar cereyan ediyordu.. Bu tarihlerde ordumuz harekete geçmiş ve Gümrü'ye kadar olan saha tamamen Ermenilerden temizlenmişti. Benim asıl anlatmak istediğim husus Rusya'da cereyan eden olaylardır. Rusya'da Türkiye namı hesabına çalışan birtakım adamların rüzgarları Osmanlı memleketini ve İslam topraklarını alt-üst ediyor ve büyük maddî-manevî tahribat yapıyordu. Bolşevikliğin ne olduğunu memlekette bilenlerimiz pek azdır desem doğrudur. Halk bolşevikliğe halaskar diyor ve hakikati ihtimal ki hiç kimse bilmiyordu. Bendeniz de itiraf ederim ki geçen sene bu mevsimlerde burada bulunduğumuz zaman filan yerden gelen kırmızı ordu... denildikçe zannediyordum ki; Rusya'dan bize yardım gönderiyorlar. Bilmiyorduk ki memleketimizin içine nifak ve kundak sokuyorlar. Bu konuda bilgi sahibi değildim. Erzurum'a vardığımda da burada birtakım partiler teşekkül etmeye başladı. Komünistlik Partisi, Halk zümreleri vs. gibi. Bunların hepsinin altında bolşeviklik vardır. Bendenize de teklif etmişlerdi, fakat girmemiştım. Ben milletin mukadderatını omuzuma almıştım. Milletin mukadderatıyla oynayanların çok dikkatli ve sağduyulu olmaları gerekir. Bunun için Bolşeviklik üzerine epeyce araştırma yaptım. Kars ve Gümrü'ye gittim. Lazım gelen bilgileri topladım. Elimde gerekli belgeler mevcuttur. Bolşeviklik ne demektir? Zannediyorum ki muhterem heyetinize bu hususta aydınlatıcı bilgileri vereceğim. Bolşeviklik, komünistlik, iştirakiyonluk bunların birbirinden farklılığı yoktur. Bolşeviklik, komünistlik için Rusya'da Türkiye namı hesabına çalışan Mustafa Suphî ve arkadaşlarıdır. Onlar Türkiye namına vekil olarak bütün Türkiye namı hesabına çalışıyorlar. Bendeniz Türkiye'nin Büyük Millet Meclisi'nden başka vekilini düşünmemiyorum. Siz kimsiniz, kim göndermiş, neredendir elinizdeki vesika?..

Efendiler bolşevikliğin dört esası vardır; Dinsizlik, Allah yoktur. Esasın birincisi budur. Din ne için işlerine gelmiyor, sebebi nedir? Çünkü dinde namus var, ahlak var, iyilik var, her şey var onun içinde... Bunlar onların işine gelir mi? Tabii gelmez.

Milliyet te yoktur. Bir sosyalistten bir bolşevikten milliyetini sorarsanız der ki, milletim nev'i beşer. Dünya yüzündeki bütün

insanlar milletimdir der. Vatan da yok. Namus da yok. Bolşevikliğin esası bunlardır.

Acaba bu komünistliği kim vücuda getirdi yani nereden kaynaklanmıştır? Efendiler, yahudilerden kaynaklanmıştır. Rusya'da zaman zaman yahudiler ihtilaller çıkardı. Hükümetleri vesaire yok, nereye gitmişlerse kovulmuşlar, nereye gitmişlerse dayak yemişlerdir. Düşünmüşler, taşınmışlar, bir hükümet teşkil edememişlerdir. Başta bulunanların %95'i Yahudidir. Buradaki sefirleri Yahudidir. Kongre'de toplananların İtalya'dan ve Fransa'dan gelenlerin %95'i yahudidir. Hatta Rusya'da Yahudilerin propagandaları hakkında bir de gazete vardır. Bunların amaçları bütün dünyaya hakim olmaktır.

Efendiler, Bolşeviklikte herkes memurdur; çiftçi, çoban, ikinci, satıcı memurdur, bakkal memurdur. Çünkü hiç kimsenin mülkiyet hakkı yoktur. Bolşeviklik iktisaden de memleketi öldürmüştür. Ne için? Çünkü rekabet yoktur. Efendiler, bugün Rusya açlık içindedir ve sefalet içindedir, pek perişandır. Yiyecek ekmek bulamıyorlar. Hatta müfrit bir komünist, komünistliği böyle methediyordu. Adamımı gönderdim, üç gün adamım bekledi, bir gecelik gazyağı verdiler. Hay Allah belanı versirn... Rusya'da adam başına bir funtekmek veriyorlar; yani yüz yirmi kûsur dirhemdir. Şu anda bir funt da vermiyorlar, Rusya'daki bu sefaleti görenler hayret ediyorlar ki Rusya, bu iki sene zarfında bu kadar büyük bir sefalete nasıl maruz kalmıştır?

Efendiler, Bolşevikler Azerbajan'da, Türkistan'da, Buhara'da ve Başkirdistan'da pek büyük facialar ve kıyımlar yapmışlardır. Buhara'da yıkılmadık namus kalmamıştır. Buhara'da parça parça edilmedik namus kalmamıştır. Hatta gasbolunan eşya ve mücevherat onsekiz vagon idi. Onun içinde Cengiz Han'ın da hazinesi vardır. Bunlar hep birtakım ahlaksız ve namussuz ellerde sarf olunuyor. Türklük bölgelerinde binlerce münevver elvatal evlatlar birgünde kurşuna dizilmiştir. Buna mukabil dört aydır Ermenistan'da bolşeviklik ilan edilmesine rağmen Ruslar burada herhangi bir kıyım hareketine girişmediler. Ermenistan'da bolşeviklik hüküm sürerken henüz Taşnaklar Ermenistan'a hakim idiler. Taşnaklar işi çeviriyorlar. Ermenilerin Rusya'da ayrıcalıklı bir millet olmasının sebebi de Ermeniler; Rusların elinde bize karşı bir silahtır ve emin olunuz ki bir gün bize karşı kullanacaklardır. Ayrıca kendileriyle bizim aramıza bir set çekiyorlar ve daima böyle bir kurdu bizim aramıza sokacaklardır. Çünkü Rusların maksadı

İslamı mahvetmek, parçalamaktır. Onlar bolşevikliği memlekete sūs için sokmuyorlar. Ruslar bızım nüfusumuzdan istifade ederek Türkiştan'ı, Buhara'yı elde ettiler. Azerbaycan'ı elde ettiler . O müslüman memleketlerini feci hallere soktular.

Efendiler, Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin istifasının sebebi Bolşeviklerle temas edilmesinden ileri gelyordu. Tabii orada yokluk vardı. Bu yokluğu doldurmak ve çalışmak için Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini yeniden kurarak aralarında toplantı yaptılar. Bu toplantıda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin programını aynen kabul etti. Yalnız üç maddelik bir program daha yapılmış; Anti komünist...Yani komünistliğe karşı müdafaa ve mücadele etmek. Orası o vakit o lüzumu görmüştü ve bu teşkilattan hükümetin ve polisın haberi vardı. Yani hatıra gelmesin ki bu başka bir cemiyettir. Hayır yine Müdafaa-i Hukuk'tur.

Efendiler, Erzurum'a geldikten bir kaç gün sonrası idi. Buradan bir telgraf aldım;

Erzurum'da Mebus Necati Yoldaş'a

Durak'la beraber merkez-i umumimize yani Komünist fırkasına aza olarak seçildiniz.

Hakkı Behiç

Erzurum'a gittikten sonra beni böyle açıktan açığa telgrafla komünistliğe davet gücüne gitmişti. Bendeniz o zaman şu telgrafi yazdım:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan Hakkı Behiç Bey'e

Orada iken komünizmin memleketimizde gayr-i kabil-i tatbik olduğu kanaatinde idim. Buraya muvasalat ve halk ile temasım ve tahkikat-ı amikam neticesinde bu kanaatim neticesinde daha ziyade teyyüd etti. Daire-i intihabiyemde buna taraftar bir ferte tasavvur etmediğim gibi esasen bunun İslamiyetçe de cayı kabul bulunamayacağı kanaat-i kaviyesindeyim. Haber aldım, komünist fırkası meyanında isminin bulunmamasını rica ederim.

Tabii bu meyanda heyet-i aliyenize de bir telgraf vermiştim.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Orada bir komünist fırkasının teşekkül ettiğini ve gıyabımda yapılan intihapda propagandaya memur edildiğini haber aldım. Bu mesleğin Türkiştan'da ve Azerbaycan'da husule getirdiği tahribatı nazar-ı dikkatten dür tutmayı muhabbet-i

vataniye ve kabil-i telif görmediğimden, teklif-i vakii reddederim ve muhterem arkadaşlarımın bu hususatı mühimmeye nazar-ı dikkati vatanperveranelerini celp ile telgrafımın meclise arzını istirham eylerim.

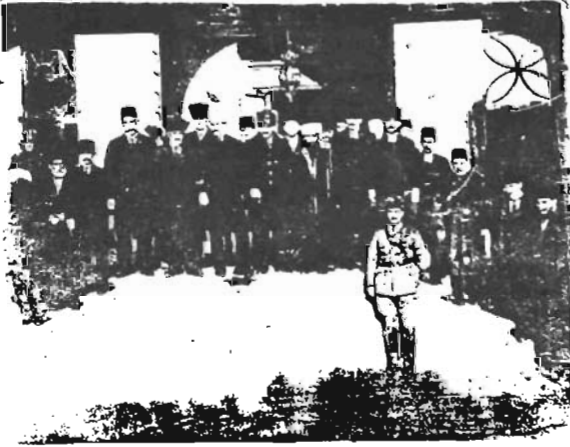
Bendeniz maddi ve manevi mesuliyetten kurtulmak için meseleyi bütün açıklığıyla meclise arzitmeye bir vazife, bir görev addederim. Meselenin azametini takdir ettiğim için bilumum konuşmamın zabta geçirilmesini ayrıca ve ehemmiyetle rica ederim. Şurasını da arzederim ki, Erzurum halkı Büyük Millet Meclisinin yardımları ile bu işi başarmak azmindedir. Çünkü bu ahali, Büyük Millet Meclisine kırılmaz ve sarsılmaz bir azim ve itimatla bağlıdır. Canını ve her şeyini, mukaddesatını muhafaza uğrunda feda eder. Şurası muhakkaktır ki, Erzurum ahali Ruslarla dost olmak ve hatta müttelik bulunmak hususundaki menfaat ve zararları da idrak etmektedir. Ancak İslamiyetle kabil-i telif görülemeyen komünizm ve onu imha için her ne pahasına olursa olsun ahd ü misak etmişlerdir. Ümid ederim ki bu düşüncelerimin vatani bir düşünce olduğuna kanaat buyurulur ve bu suretle bütün milletin de düşüncelerine tercüman oluyorum."²³

---

²³ GCZ, 11.4.1337, II, s. 28-35

كسبت بعمود كمرزنگ استانبول زيارتري انطباعات

Hey'et-i meb'us-ı muhteremenin İstanbul'u ziyaretleri intibââtından

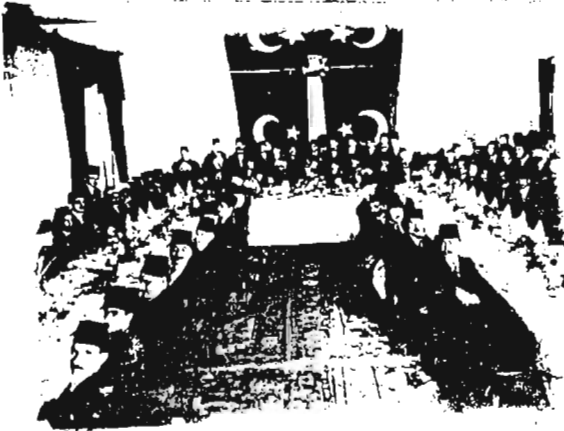

ارضروم مبعوثي : دوراق بك افندي يه

b Erzurum Meb'usu Durak Beyefendiye

كسبت بعمود كمرزنگ استانبول زيارتري انطباعات

Hey'et-i meb'us-ı muhteremenin İstanbul'u ziyaretleri intibââtından

ارضروم مبعوثي : دوراق بك افندي يه

Erzurum Meb'usu Durak Beyefendiye

Durak Sakarya Bey Atatürk'le Beraber

Durak Bey 12 Mart 1934 tarihinde Erzurumun Kurtuluşu Dolayısıyla
eski belediye binası önünde konuşma yaparken

Erzurum Emniyet Müdürü Durak Bey

Durak Bey'in Bursa Emir Sultan'da